

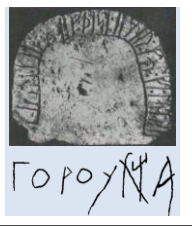
POLGÁR SZABOLCS

KELET-EURÓPA ERDŐVIDÉKE A 6-10. SZÁZADBAN

(KELETI SZLÁVOK, BALTIK, FINNUGOROK ÉS A RUSZ
KIALAKULÁSA)

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen
készült az Európai Unió támogatásával.

Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

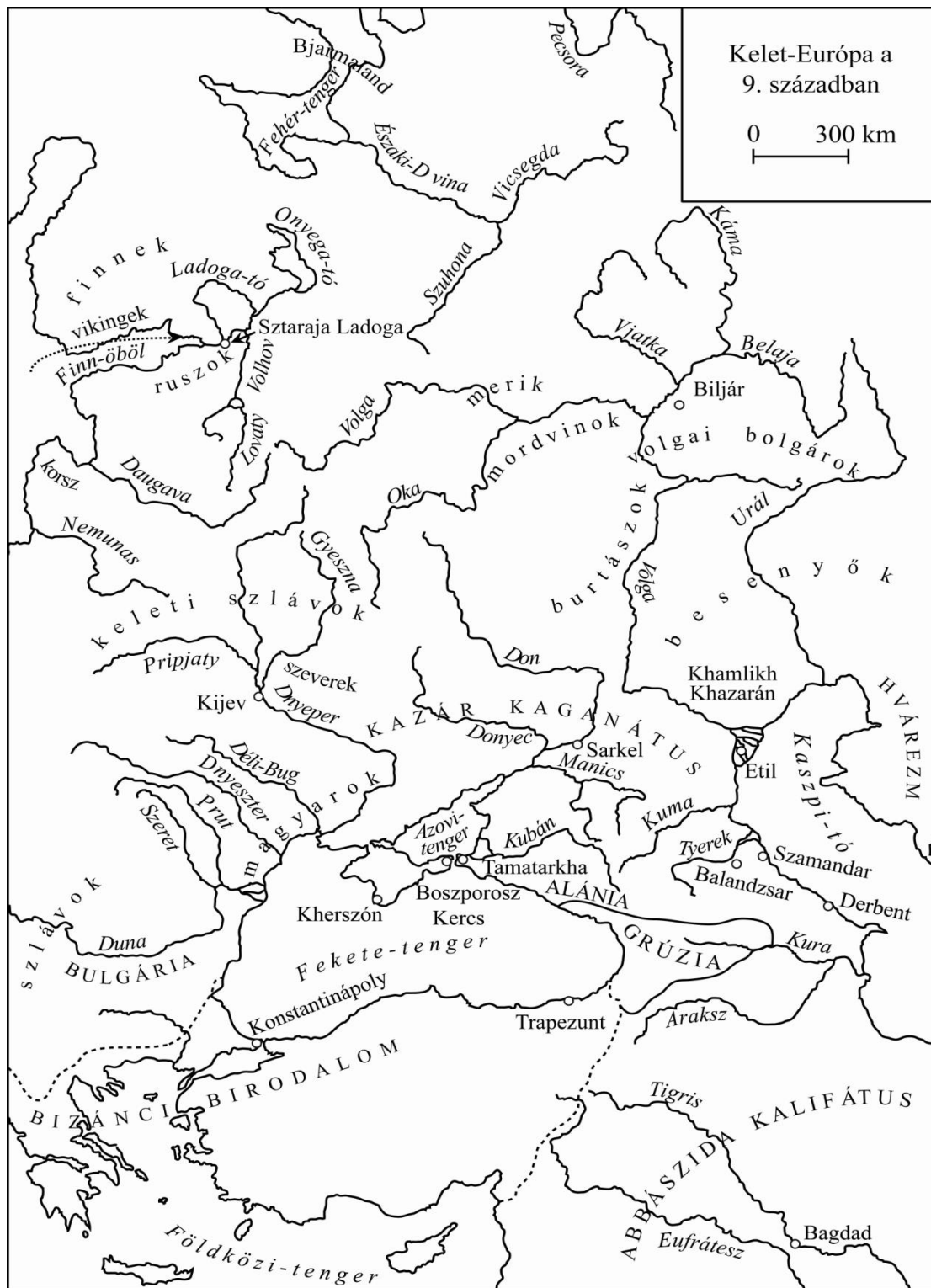
	Polgár Szabolcs	Olvasási idő	
	A középkori	kb. 60 perc	
	világ		

KELET-EURÓPA ERDŐVIDÉKE A 6-10. SZÁZADBAN (KELETI SZLÁVOK, BALTIK, FINNUGOROK ÉS A RUSZ KIALAKULÁSA)

Korábban már volt szó a szláv nyelvű népek korai történetéről. Most a szlávok kelet-európai csoportjára fordítjuk figyelmünket, de nemcsak rá, hanem a szomszédokra, a balti és finnugor nyelvű törzsekre is. A történetükről szóló áttekintést a 6. században kezdjük, és a 10. században zárjuk, ami már a rusz hatalom megerősödésének és az államalapításuknak a kora. Érdekes az összefüggésekre figyelni, amelyek a sztyepp és az erdővidék között voltak, ebben segítenek az avarokról, kazárokról, volgai bulgárokról és a besenyőkről szóló tananyagok is. A tananyag három fő részből áll: **1. Kelet-Európa szláv, finnugor és balti népei a 6-9. században;** **2. A kazár uralom és következményei;** **3. A ruszok megjelenése és terjeszkedése Kelet-Európában.**

1. Keleti szlávok, finnugorok

A 7. század legelején a Dnyeper középső folyásánál lakó **anták** törzsszövetségét az avarok legyőzték és ezt követően az *anta* népnév eltűnt a forrásokból. A lakosság azonban valószínűleg helyben maradt, nyilván nem irtották ki őket az avarok, csak a politikai szervezetük szűnt meg, a helyén valószínűleg kisebb törzsek alakultak. Az avarok kelet-európai visszatéréséről már volt szó egy korábbi tananyagban. Valamint arról is, hogy az avar uralmat a nyugat felé terjeszkedő **onogundur-bulgárok**, **Kuvrat** vezetésével 635 körül felszámolták a Dnyepernél, és a terület ezt követően Kuvrat birodalmához tartozott egészen annak megszűnéséig. Ez valamikor a 7. század utolsó harmadában következett be, és ekkortól egy új hatalom, a Kazár Kaganátus vette birtokba a területet (legkésőbb a 8. század elején). Írott forrásból csak nagyon keveset tudunk erről a területről ebben az időben, de emlékezzünk vissza a korábbi tananyagból, hogy a sztyepp birodalmi a tőlük északra lévő ligetes sztyepp és erdővidék felé is kiterjeszkedtek, az ott lakókat adóztatták. Így volt ez az avar, bulgár és kazár időszakban is. Mint ahogyan nem tudjuk, hogy kik laktak a Dnyeper keleti oldalán a 8. században, ugyanúgy nem tudunk semmit az attól nyugatra lévő terület etnikai politikai viszonyairól ebben az időben. Ez a rész délen, a sztyeppen egy határzóna volt a kazárok és a dunai bulgárok között, a tőle északra lévő ligetes sztyeppen (a mai Podólia) és erdővidéken (az egykori Volhínia/mai Voliny, valamint Poleszje, Belarusz) valószínűleg szláv nyelvű lakosság élt.

Kelet-Európa a 9. században (Szántó Richárd)

A következő időszak a **9-10. század**, a *Pax Chazarica* kora, és ebben az időben új népnevek tűnnek fel a forrásokban.

Kérdés, hogy ezek a törzsek, népek ott voltak-e már korábban is, csak nem kerültek be a krónikások látóterébe, vagy ezek a szerveződések újonnan jöttek-e létre. Mindegyik feltevés lehetséges, de érdemes figyelmünket a 10. században alkotó al-Maszúdi egyik híradására

fordítani, amelyben a szlávok politikai viszonyairól ír: „A *šaǧāliba* sok fajta, temérdek nemzetség. [...] Imént előadtuk arra a királyra vonatkozó értesüléseinket, akinek régente királyaik hódoltak; s ő volt Māǧak a Walināna királya. Ez a fajta tősgyökeres *šaǧāliba*-fajta, amelynek nagy volt a becsülete többi fajtáik között; ő volt közöttük a vezér. Azután egyenetlenség támadt fajtáik között; rendjük felbomlott és fajtáik pártokra szakadtak; minden fajta maga állított királyt saját élére, úgy amint egyes királyaikról megemlékeztünk, oly okból kifolyólag, amelyek előadása hosszadalmas volna.” Hasonlót találunk a keleti szláv történelmi emlékezetet megőrző *Régmúlt Idők Elbeszélésében* is, a **Rurik meghívásáról szóló történet** előzményeként. Eszerint az északi (skandináviai) varégek adóztatták az északorosz terület népeit, a szloveneket, krivicseket, csúdokat, veszeket, akik fellázadtak, és „*elűzték a varégoakat (varjagi) a tengeren túlra, és nem fizettek nekik adót, és önmaguk fogtak saját kormányzásukhoz. De nem volt közöttük egyetértés, és az egyik nemzetség a másik ellen tört, viszályok voltak közöttük, és egymás ellen kezdtek hadakozni.*” Ez utóbbi történet tendenciózus, a **Rurik-dinasztia** uralmának legitimitásának igazolására szolgált, de a kisebb-nagyobb hatalommal rendelkező helyi törzsfők egymás közötti harcai könnyen lehetségesnek tűnnek. A két idézett forrás arra világít rá, hogy a törzsi keretek időnként felbomlottak, újra alakultak, más nemzetségek vezetésével, ami etnikai változásokhoz is hozzájárult, így korábban nem ismert törzs- és népnevek tűntek fel. A 9-11. századi forrásokból ilyen népneveket ismerünk: a *Régmúlt Idők Elbeszélése* szerint: **poljánok, drevljánok, dregovicsok, polocsanok, ilmenyi szlovenek, szeverjánok, buzsánok, krivicsek, ragymicsek, vjatycsok, (fehér) horvátok, dulebek, volinyjánok, ulicsok, tivercek.** Őket a szlávok közé („közös” szláv nyelvet beszélők) sorolta a 11-12. század fordulóján élt szerző. Ha megnézzük a korábbi forrásokat, néhány egyezést találunk: *De administrando imperio* (10. század): krivics, szever (szeverján), drevlján, dregovics; *József-levél* (10. század): vjatics, szever(ján), szloven; *al-Maszúdi*: volinján. A 11-12. századi Ruszban meglévő törzsnevek tehát már a 10. században is léteztek, és úgy tűnik, hogy tartósan fenn is maradtak, de azt nem tudjuk biztosan, hogy az etnikai tudat szintjén milyen mértékben volt meg az állandóság. De mi volt korábban? A 9. századból a *Bajor Geográfus* néven ismert forrás említ törzsneveket a Keleti Frank Királyság és Kazária közötti területen (pl. *busani, lucolane, unlizi, seravici*), de ezek földrajzi helyét sem tudjuk pontosan (nehéz lokalizálni őket, mert a forrás csak egy listaszerű felsorolást ad), és a későbbi nevekkkel is csak néhány azonosítható (*busani* – buzsánok, *unlizi* – ulicsok).

A szláv nyelvterület északon finnugor és balti nyelvekkel érintkezett. A Volga felső folyásánál a **muromák** és **merják**, a Finn-öböl délkeleti partvidékén és attól keletre a **csúdok** földje volt, nyugatabbra, a Baltikumban pedig **liv, korsz, zemgal** stb. népek hazája. Ebbe a nyelvileg és etnikailag is változatos világba érkeztek észak felől azok a skandináv kereskedők és telepések, akikhez a kortárs források *rusz* népnéve kapcsolódik, és akik elindították a **Rusz** kialakulását a 8-9. század folyamán. Mielőtt ennek részleteire térnénk, nézzük meg, hogy milyen folyamat indult meg Kazária déli részén.

2. A Pax Chazarica hatása

A 8. század közepére **Kazária** kedvező helyzetbe került: délen megszűnt az arab terjeszkedés veszélye, helyette békés egymás mellett élés vette kezdetét. A 8. század végétől kezdve az iszlám országokból kereskedők utaztak a kazárokhoz, ahol ezüstért cserébe különböző árukat

szereztek be: elsősorban prémeket és rabszolgákat. A 9. század első felére ez a **cserekereskedelem** jelentősen megnövekedett, amit a Kelet-Európába szállított **ezüst** növekedése jelez. Ennek ugyanis egy része a földre került, elásott kincsleletek formájában, amelyekből már sokat ismerünk. Annyit mindenképpen, hogy ennek az ezüstbevitelnek az időbeli változásaira, a bevitt ezüstpénzek származási helyére, készítési idejére következtetni tudunk. A kazárok igyekeztek biztosítani ennek a kereskedelemnek a zavartalanságát, kiszámíthatóságát. Ez volt az érdekük, mert a hozzájuk érkező külföldi kereskedők vámot fizettek az uralkodónak. A kereskedők egy része tovább utazott, az erdővidékre, mert ott tudták legolcsóbban megvásárolni a prémeket. A Kazária északi periferiájába tartozó erdővidék szerepe felértékelődött. Ebben az időben a kelet-európai erdővidék nagy része a kazárok uralma alatt állt, csak északnyugaton, a Dnyeper felső folyásának vidéke, és attól még tovább észak felé nem tartozott oda. Az északról, Skandinávia felől ekkor kezdődő nagyobb mértékű érdeklődés és ezzel együtt meginduló bevándorlás a keletről érkező ezüstrrel hozható kapcsolatba. A ruszokat tehát elsősorban a könnyen megszerezhető ezüst hozta mozgásba.

A ruszok a 9-10. századi kortársak szemével

Először azt nézzük meg, hogy mit tudtak a „külföldi” források a ruszokról. Az első biztos híradás 839-ből származik, és a forrás, amely ruszokat említ, a **Szent Bertin apátság évkönyve**. Az csak egy véletlen, hogy éppen a távoli nyugaton tűnik fel a nevük: a Konstantinápolyból a Keleti Frank Királyságba küldött követséghez a rusznak nevezett népből is csatlakoztak páran, akik korábban érkeztek Konstantinápolyba, és nem ugyanazon az útvonalon indultak vissza hazájukba, amelyiken jöttek, hanem a frankok országán keresztül. Ezekről a ruszokról az évkönyv írója azt tudta meg, hogy a sveon népből származtak, és vezetőjüket *kagánnak* nevezték. A sveon a **svédek** középkori elnevezése, és az útvonaluk rekonstruálása így már könnyebb: északról érkeztek, valószínűleg a Dnyeper folyón és a Fekete-tengeren a Bizánci Birodalomba. A **kagán** titulus magyarázata már nehezebb, de úgy tűnik, hogy kapcsolatban álltak a kazárokkal. Ezt követően muszlim szerzők is említik a ruszokat: **Ibn Hurdádzbih** bagdadi tudós és hivatalnok olyan kereskedő ruszokról írt, aki akár Bagdadig is elutaztak. A 9. század utolsó harmadára keltezhető **Dzsajháni-féle földrajzi leírás** szintén a kereskedelmüket említi, de ezen túl fontos adatokat közöl a lakóhelyükről, szokásaikról, hitvilágukról. 860-ban már „szintet léptek”, mert flottával jelentek meg Konstantinápoly előtt, és támadták a várost. Ez mindenkit meglepett, eddig békés szándékkal érkeztek oda. A ruszok aktivitása a 9. század közepére már elérte azt a szintet, hogy bekerültek a bizánci, illetve az iszlám világ látókörébe. Keleti kapcsolataiknak köszönhetően a 10. század első felében további muszlim szerzők tudósítottak róluk. **Al-Balhi** (megh. 934) három csoportjukat („fajtájukat”) különböztette meg, amelyek központjait az egyes csoportok nevére nevezték el: *Kujába*, *Szaláva* és *Arszá*. Az elsőt Kijevvel, a másodikat a *novgorodi szlovenekkel* szokták kapcsolatba hozni, a harmadik esetében megoszlanak a vélemények. Talán a Volga felső folyásánál lakó *erzák* nevét örizte meg, akiknek a földjéig elért a rusz terjeszkedés a 10. század első harmadában. De ez utóbbi eléggé kérdéses. A Balhi-földrajz (térkép) adatait **al-Isztahri** másolta le és talán bővítette a 10. század közepe táján, majd 970 körül **Ibn Haukal** tett hozzá újabb információkat. Ezek között figyelmet érdemel a ruszok Volga-vidéki hadjárata, amelyben a kazárokat legyőzték. **Ibn Fadlán** 922-ben járt a Volgánál (a volgai bulgároknál) és itt találkozott az itt időző rusz

kereskedőkkel. Nekik egy kolóniájuk volt itt is, mint a Volga erdős szakasza mentén több helyen. Ibn Fadlán részletesen írt a külsejükről, öltözködésükről, kereskedelmükről, szokásaikról. Saját szemével látta egy előkelő rusz temetési szertartását is (erről szól Zimonyi István cikke, címét lásd a bibliográfiában). **Al-Maszúdi** (megh. 956) szintén hírt adott a ruszokról, a kereskedelmükön kívül részletesen írt egy hadjáratukról, amely a Kaszpi-tenger partvidékét érintette. **Ibn Miszkavajhi** (11. század) pedig egy másik hadjáratukat, a 943-ban a transzkaukázusi Bardza városa elleni támadásukról emlékezett meg. Vlagyimir kijevi fejedelem megkeresztelkedéséről pedig **Antiokhiai Jahja** tudósított. Ezen kívül más muszlim szerzőknél is feltűnik a ruszok neve, ami jelzi, hogy ebben az időben az északi népek közül velük kerültek leginkább kapcsolatba a muszlimok. A héber nyelvű források közül ki kell emelni egy névtelen szerzőtől származó és **Haszdaj ibn Saprut** kordovai miniszternek írt levelet („Cambridge-i töredék”), amely tudósít a ruszoknak a kazárok, illetve bizánciak elleni háborújáról Romanosz bizánci császár idején (valószínűleg I. Romanosz Lekapénosz, 920-944). Név szerint említi a ruszok vezérét, *Halgut* (*Helgut*). A nyugati latin forrásokban is feltűnnek időnként a ruszok, a már említett évkönyvön kívül a szintén 9. századi *Bajor Geográfus*nak nevezett földrajzi leírásban, és a *raffelstetteni vámszabályzat*ban (10. század eleje).

Raffelstetteni vámszabályzat: Gyermek Lajos keleti frank király (900-911) rendelkezésének megfelelően 903-906 között kiadott szabályzat, amelyben a Duna melletti kereskedelem vámjait rögzítették. A dokumentum egyetlen kézírata a 13. század közepéről maradt fenn. A szabályzat fontos forrása a 9-10. század fordulója körüli Közép-Európa gazdaságtörténetének és a terület távolsági kereskedelmi kapcsolataihoz fontos adatokkal szolgál.

Liutprand cremonai püspök Igor kijevi fejedelem 941-ben vezetett Konstantinápoly elleni támadásáról és vereségéről írt részletesen. A muszlim forrásokon kívül a bizánciak tartalmazznak még viszonylag sok híradást a ruszokról. Ezek főleg a Konstantinápoly elleni támadásokról szólnak (860, 941), továbbá Szvjatoszláv Igorjevics kijevi fejedelem háborújáról a 960-as évek végén, valamint Vlagyimir bizánci szövetségéről, házasságáról és 989-ben történt megkeresztelkedéséről. A *De administrando imperio* pedig a ruszok hazájáról és a ruszok szláv szövetségeseiről is közöl fontos adatokat. Ezekből a forrásokból összefüggő történetet nehéz rekonstruálni, de jól látható, hogy a ruszok két irányban voltak igazán aktívak: kelet felé a Volga mentén a kazárok és a Kaszpi-vidék érdekelte őket, délen pedig a Bizánci Birodalom. Mindkét irányban élénken kereskedtek, és időről-időre rablótámadásokat vezettek.

A varégoktól a görögökig vezető út. Így nevezi a *Régmúlt Idők Elbeszélése* a Baltikumot a Fekete-tengerrel összekapcsoló útrendszert, amely túlnyomó részben vízi útvonal volt, és amely mentén a ruszok fokozatosan kiépítették hatalmukat. Skandináviai kereskedők utazását jelzi a **Berezanyi kő**, amelyet a Dnyeper Fekete-tengeri torkolatánál található Berezany-szigeten találtak, és amelyen skandináv **rúnaírással** gotlandi kereskedők nevei szerepelnek (**fejléc, felső képen**). Ugyancsak ennek az útnak volt az egyik állomása **Gnyozdovó** (Szmolenszk mellett), ahonnan szintén sok kereskedelemmel összefüggésbe hozható leletet ismerünk. Ezek egyike az az amfora, amelyen **cirill** betűs felirat van, valószínűleg az edényben szállított árura utalva (olvasata és a szó jelentése vitatott, 'fűszeres' vagy 'szemestermény') (**fejléc, alsó felirat**).

3. A 9-10. századi ruszok a *Régmúlt Idők Elbeszélésében*

Az őskrónika híradásai részben megerősítik a külföldi forrásokat, részben pedig kiegészítik. Mivel a bejegyzések egy része bizánci forrásból származik, ezért ezekben általában nincs eltérés. Az igazán érdekes adatokat a saját, szóbeli hagyományon alapuló történeti hagyomány

jelenti. Csakhogy itt meg azt kell figyelembe venni, hogy az elbeszélés a 12. század elején nyerte el azt a formáját, amelyet ma olvashatunk. Tehát egy kései forrásról van szó, amelyben a régmúlt, a 9-10. század, ami egyúttal a „pogányság” kora is, más értelmezésben jelenik meg. A csudok, szlovenek, krivicsek, veszek adófizetéséről és lázadásáról már fentebb volt szó. Ezt az évkönyvíró a 859. évre keltezte. Ezt követi a **Rurik-nemzetség** meghívásáról szóló történet. Az adót követelő varégoktól megszabadulván, az említett törzsek között viszály támadt, amit úgy rendeztek, hogy eldöntötték, hogy közösen uralkodót hívnak meg „külföldről”. Választásuk **Rurikra** esett, aki két testvérével, **Truvorral** és **Szineusszal** meg is érkezett a tengeren túlról, a ruszoktól. Mindezt a krónikás 862-re keltezte. Ezek az évszámok nem ellenőrizhetők más forrásokból, lehet, hogy utólagosan próbálták kiszámolni az események idejét (ez a krónika többi korai évszámára is igaz). Ez a legendás elemekkel átszőtt történet valójában egyetlen fontos célt szolgálhatott: A Rurik-nemzetség (később dinasztia) legitimitásának igazolását, tehát azt, hogy egyedül e nemzetség jogosult a Rusz vezetésére, mivel a helyi őslakossággal mintegy szerződést kötve, közös megegyezéssel, békésen, nem pedig hódítóként jutott hatalomra.

Ez az elbeszélés az utóbbi körülbelül 250 év történetírásában is kiemelt figyelmet kapott, hiszen az úgynevezett **normann-antinormann vita** kiindulópontjává vált. A vita lényege, hogy vajon kik voltak a Rusz létrehozói, azaz „államalapítói”: a normannok (vagyis ruszok), avagy a szláv és finnugor nyelvű helyi őslakosság? A vita többnyire a tudomány keretei között maradt, de időről időre politikai összefüggésekbe is került. Napjainkra azonban a kérdés lényegében értelmetlenné vált: a középkori etnikai tudat tudományos megközelítése szerint nem lehet egyetlen konkrét etnoszhoz kapcsolni a Rusz kialakulását. A vita abból a szempontból mégis hasznos volt, hogy erősen ösztönözte a kelet-európai szlávok és a ruszok korai történetére vonatkozó írott források, nyelvtörténeti adatok feltárását, valamint azokat a régészeti kutatásokat, amelyek Kelet-Európa középkori történetének jobb megismeréséhez járultak hozzá.

Rurikék megérkezése után a ruszok egy csoportja **Kijevbe** ment és ott megtelepedett (az évkönyv szerint **Aszkold** és **Dir/Gyir** voltak a vezérek, de lehet, hogy egy ember nevéből van szó, csak a szerző számára már nem volt érthető az eredeti óészaki név). Ezután olvashatunk a **konstantinápolyi hadjáratról** a 866. évnél (de valójában tudjuk, hogy 860-ban volt). A következő fejdelem, **Oleg** kiterjesztette uralmát Szmolenszkre, Ljubecsre, majd Kijevbe érkezett, ahol megölette Aszkoldot és Dirt, és átvette a hatalmat. Kijev elfoglalását követően kiterjesztette uralmát a drevljánokra, szeverjánokra és ragyimicsekre. Utóbbi két törzs addig a kazároknak fizetett adót. 907-be Oleg **Konstantinápoly** ellen vonult. Seregének összetétele mutatja, hogy uralma kikre terjedt ki: *szlovenek, csúdok, krivicsek, merják, drevljánok, ragyimicsek, poljánok, szeverjánok, vjaticsok, horvátok, dulebek, tivercek*. Ezen kívül voltak még északi, *varég* harcosai is. A bizánciakkal békét kötött és sok ajándékot kapott tőlük. Ennek a békekötésnek volt az eredménye egy kereskedelmi szerződés is, amelyben a ruszok kedvezményeket kaptak a bizánciaktól a birodalom területén történő tartózkodáshoz és kereskedéshez. A szerződés óorosz (ókeletiszláv) nyelvű fordítását a krónika őrizte meg, az eredeti görög nyelvű nem maradt fenn.

Varégok: az orosz *varjag*, görög *varang* az óészaki *vaering* 'esküt fogadó társ' szóból erednek, a varégok szerződéssel katonai szolgálatot vállaló skandinávok voltak.

Olga bosszút áll a lázadó drevljánokon, akik megölték férjét, Igor kijevi fejedelmet. A miniatúra Iszkorosztyeny, a drevlján központ ostromát ábrázolja (Radziwill Évkönyv) (Wikimedia Commons)

Lépése egyéni választás volt, fia, **Szvjatoszláv** például nem követte ebben. Ő inkább a további terjeszkedést tartotta fontosabbnak. Ennek érdekében 964-965-ben a Volga mentén indított hadjáratot a **vjaticsok**, majd a **kazárok** ellen, akiket legyőzött. Ezt követően a Dunához vonult, ahol a **dunai bolgárok** és a **bizánciak** ellen harcolt, de közben a besenyők Kijev ellen vonultak, ezért Szvjatoszláv is haza indult. 969-ben ismét benyomult Bulgáriába, majd a bizánci császárral békét kötött, amelynek a szövegét a 971. évnél olvashatjuk. Ezt követően hazaindult, de útközben megölték a besenyők (972. év). 973 és 980 között **Jaropolk** uralkodott Kijevben, aki testvérei, Oleg, majd Vlagyimir ellen harcolt, végül **Vlagyimir** győzött. 980-tól 1015-ig Vlagyimir volt Kijev fejedelme. Uralkodása alatt történt a **kereszténység** hivatalossá tétele, erről hosszú és részletes elbeszélések vannak a krónikában („hitvita” és a „korszunyi történet”).

Vlagyimir Kherszont (Korszuny) ostromolja (Radziwill Évkönyv) (Wikimedia Commons)

Igyekezett további területeket adóztatás alá vonni, ezért hadjáratokat vezetett a ljahok, jatvjagok, (fehér) horvátok ellen, de összecsapott a volgai bulgárokkal is. Közben a besenyőkkel is harcolnia kellett, mert többször is a Rusz területét támadták. Ezeket a rusz-besenyő harcokat népi mondákkal kiszínezve adja elő a krónika.

A 10. század második felétől már egyre részletesebben ismerjük a kijevi fejedelmek és a Rusz történetét. Ha összehasonlítjuk a „külső” forrásokkal, akkor azt látjuk egyrészt, hogy a két forráscsoport kiegészíti egymást, másrészt pedig ott, ahol tudjuk ellenőrizni „külső” forrásból

is az előadottakat, többször látható, hogy a krónika szelektíven és részrehajlóan adja elő az eseményeket. Ez különösen látszik Szvjatoszláv balkáni hadjáratánál és Vlagyimir megkeresztelkedésének előzményeinél.

►► A 9-10. századi keleti szlávokról, varégokról, a Rusz kialakulásáról érdemes megnézni és meghallgatni Makai János előadását: *Az ismeretlen szlávok* 1. (Sorsfordulók, 2019. 03. 20.) (kb. 34:00-ig, ami az előadás fele)

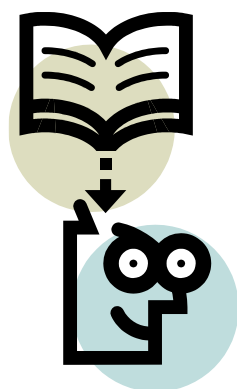
<http://www.youtube.com/watch?v=d2tRvt1lui0>

Az írott források mellé hozzátehetjük a régészet eredményeit, és akkor még jobban látjuk a hosszabb távú folyamatokat: **1.** a kelet-európai terület erdős része a 8-9. században nagyobb részben Kazária fennhatósága alatt volt, helyi törzsfők, kevésbé stabil politikai keretek jellemezték. **2.** Az északról érkező bevándorlás a kazárok által biztosított távolsági kereskedelem hatására erősödött fel. **3.** Az északiak (svédek, „ruszok” stb.) kolóniákat hoztak létre a kelet-európai, nagyjából vízi úthálózat stratégiai pontjain. Ezekből kiindulva uralmuk alá vonták az erdővidék egy részét, miközben a kazárokkal békére törekedtek. **4.** A kazár hatalom a besenyők kelet-európai megtelepedése után a Dnyeper-vidéken meggyengült, a magyarok a Kárpát-medencébe költöztek, így a ruszok számára megnyílt az út a Dnyeper középső medencéje felé, amit valamikor a 890-es években el is foglaltak. Ezzel létrejött egy Ladoga – Novgorod – Kijev tengely, amelyhez a Volga felső folyása is hozzátartozott. Ez lett a Rusz központi része, amely később nyugat és kelet felé szélesedett. Az őskrónika adatai is ezt tükrözik: a ruszok először a Ladoga-tó, Volhov folyó, a Volga felső folyásának környékét, majd a Dnyeper felső folyásának vidékét, végül Kijevet és környékét szállták meg. Ezzel összhangba hozható a régészeti leletanyag kronológiája is. **5.** Kijev elfoglalásával földrajzilag is közelebb kerültek a Bizánci Birodalomhoz, ezt jelzik az erősödő bizánci kapcsolataik a 10. században. Mivel a kazárok a 10. században az elvesztett területeik (Volgai Bulgária, illetve az erdővidék egy része) miatt gyengültek, Kijev hatalma erősödött, és ez végül a kazárok legyőzéséhez vezetett.

A ruszok 9-10. századi történetét nagyobb összefüggésbe, a viking terjeszkedés keretébe illesztve érthetjük meg jobban. A vikingek terjeszkedésük során különböző szervezetszerű társadalmakkal kerültek kapcsolatba, a viszonyuk ezekkel attól függött, hogy le tudták-e igázni őket vagy sem. Kelet-Európában az északorosz erdővidék őslakosságát sikerült uralmuk alá vonni, vagy legalább a helyi törzsfőkkel szövetséget kötni. A főleg kereskedelemmel foglalkozó ruszok mozgékonyabbak voltak a helyi, főleg földművelő őslakoságnál, így a fontos stratégiai pontok megszállásával fölértek tudtak kerekedni. A 10. század végére kezdtek kialakulni egy új ország körvonalai, amelynek határai csak délen rögzültek, ahol a sztyepp nomádjai a besenyők, majd a kunok útját állták a további terjeszkedésnek. A 10-11. század fordulója egy új korszak kezdetét is jelentette Európa keleti felén.

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

Források:

Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. Ford.: Ferincz I., jegyz.: Balogh L., Ferincz I., Font M., Kovács Sz., Polgár Sz., Zimonyi I., kísérő tanulm.: Balogh L., Ferincz I., Font M., Kovács Sz., szerk.: Balogh L., Kovács Sz. Magyar Őstörténeti Könyvtár 30. Budapest 2015. (az Orosz Őskrónika első teljes magyar fordítása, jegyzetekkel, tanulmányokkal)

Kmoskó Mihály: Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom. Szerk.: Zimonyi István. I/1. Budapest 1997 I/2. Budapest 2000. (Ibn Hurdádzbih, a Dzsajháni-hagyomány, a Balhi-hagyomány, al-Maszúdi)

Ibn Fadlán: Beszámoló a volgai bolgárok földjén tett utazásról. Ford., jegyz., utószó: Simon Róbert. Budapest 2007.

Veszprémy László: Nyugati források a 9. századi Pannoniáról. In: *A honfoglaláskor írott forrásai.* Szerk.: Kovács László – Veszprémy László. Budapest 1996, 153-162. (Bajor Geográfus)

A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk.: Kristó Gyula, Olajos Teréz, H. Tóth Imre, Zimonyi István. Szeged 1995, 183-184. (Szent Bertin apátság évkönyve)

Cremonai Liutprand: Antapodosis, V, 15. Ford.: Süttő Szilárd. In: Peter Classen – Cremonai Liutprand: *A Nyugat és Bizánc a 8-10. században.* Budapest 2005, 460-461.

Shlomo J. Spitzer – Komoróczy Géza: *Héber kútforrások Magyarország és a magyarországi zsidóság történetéhez a kezdetektől 1686-ig.* Budapest 2003, 100, 99. jz. („József -levél”, szlávok)

Hunyadi László: A Schechter-féle szöveg: egy névtelen kazár zsidó levele Haszdai ibn Sapruthoz. In: *Források a korai magyar történelem ismeretéhez.* Szerk., bev.: Róna-Tas András. Budapest 2001, 162-175. (a „Cambridge-i töredék” magyar fordítása)

Bíborbanszületett Konstantín: *A birodalom kormányzása.* Ford.: Moravcsik Gyula, Bev.: Olajos Terézia. Budapest 2003. (2., 4., 9. fejezet)

Olvasókönyv a Szovjetunió története tanulmányozásához. I. Szerk.: Hegedűs Viktor, Honfi József, Popovics György, A. N. Kitusin. Budapest 1956, 16 (Leon Diakonosz Szvjatoszláv Igorjevics dunai bulgáriai hadjáratáról)

Szili Sándor (szerk.) – Szvák Gyula (főszerk.): *A normann kérdés az orosz történelemben. I. Források.* Budapest 2009.

Összefoglalások, tanulmányok:

Balogh László: Az Annales Bertiniani 839. évi bejegyzése és a magyarok. In: *Fegyveres nomádok, nomád fegyverek.* Szerk.: Balogh László – Keller László. Budapest 2004, 112-123.

Bartha Antal: Kijev és Itil. *Történelmi Szemle* 7/2 (1964), 223-254.

Bojtár Endre: *Bevezetés a baltisztikába.* Budapest, 1997.

Bollók Ádám: „Inter barbaras et nimiae feritatis gentes.” Az Annales Bertiniani 839. évi rhos követsége és a magyarok. *Századok* 138/2 (2004), 349-380.

Bóna István: *A magyarok és Európa a 9-10. században.* Budapest 2000, 21-24.

Font Márta: *Oroszország, Ukrajna, Rusz.* Budapest – Pécs 1998, 7-41.

Font Márta: A magyar kalandozások és a kelet-európai viking terjeszkedés. In: *Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás.* Szerk.: Felföldi Szabolcs – Sinkovics Balázs. Magyar Őstörténeti Könyvtár 15. Budapest 2001, 97-105.

Font Márta: Magyarok és vikingek. *Határtalan régészet* II/1 (2017), 8-11.

Gyóni Gábor: Szlávok Kelet-Európában. In: *Magyarok a honfoglalás korában.* Magyar őstörténet 2. Szerk.: Sudár B. Budapest 2015, 74-82.

Gyóni Gábor: A Rusz. In: *Magyarok a honfoglalás korában*, i. m., 93-104.

Gyóni Gábor: *A középkori Novgorod politikatörténete.* Ruszisztikai Könyvek XLVI. Budapest 2018, 42-100.

Katona Csete: Rusz-varég kereskedelmi útvonalak a IX-X. századi Kelet-Európában és a Kárpát-medence. *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 59/2 (2017), 233-252.

Katona Csete: Viking testőrségek. *Határtalan Régészet* II/1 (2017), 56-59.

Katona Csete: Viking és nomád eredetű kísérettagok a 9-11. századi kelet-európai udvarokban. In: *Micae Mediaevales. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról.* VII. Szerk.: Farkas Cs., Ribi A., Veres K. Gy. Budapest 2018, 49-64.

Kiss Máté: A ruszok 860. évi támadása Konstantinápoly ellen. *Móra Akadémia Szakkollégiumi Tanulmánykötet. Szakkollégiumi Füzetek* 4. Szerk.: Bíró Gyöngyvér. Szeged 2017, 138-151.

Klima László: Finnugor népek a korai középkorban. In: *Magyarok a honfoglalás korában*, i. m., 83-92.

Klima László: *Jürkák, tormák, merják. Szemelvények a finnugor nyelvű népek történetének korai forrásaiból*. Budapest 2016.

Mordovin Maxim: A normann-elmélet Oroszországban a kezdetektől napjainkig. *Korall* 24-25 (2006), 118-162.

Obolensky, Dimitri: *A Bizánci Nemzetközösség. Kelet-Európa 500-1453*. Ford.: Bódogh-Szabó P. Bizánc Világa III. Budapest 1999, 224-248.

Szili Sándor: Ruszok és varjagok. In: *A normann kérdés az orosz történelemben*. I. Főszerk.: Szvák Gyula. Szerk.: Szili Sándor. Budapest 2009, 277-306.

Zimonyi István: Egy viking vezér temetése. *Határtalan régészet* II/1 (2017), 27-29.

A kelet- (és kelet-közép-) európai szláv nyelvű népek korai története a régészet felől:

Curta, Florin: *Slavs in the Making. History, Linguistics and Archaeology in Eastern Europe (ca. 500 – ca. 700)*. Routledge 2020.

A fejléc képeinek forrása:

Berezanyi kő: Braun, F. – Arne, T. J.: Den svenska runstenen från ön Berezanj utanför Dneprmyningen. In: Ekhoﬀ, E. (red.): *Fornsvännen årgång* 9, 46. (Wikimedia Commons)

Gnyozdovói felirat: Wikimedia Commons

►►► Csernyigov 10. századi emlékeiről látható néhány fotó a mellékletben.